

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ПЛАНЕТАРНОГО СВІТОУСТРОЮ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ (1991-2001 РОКИ)

Юрій ВОЗНЮК,

*відповідальний секретар журналу «Воєнна історія»,
старший викладач кафедри суспільних дисциплін
Київської державної академії водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного*

Вознюк Юрій. *Геополітичний аналіз сучасного планетарного світоустрою на зламі тисячоліть. Стаття висвітлює глобальні трансформації планетарного світоустрою у 1991-2001 роках, що виникли внаслідок системної кризи світового соціалізму, колапсу Радянського Союзу та виникнення у 1991 році незалежної України, а також методологічні основи геополітичного аналізу сучасності.*

Ключові слова: *геополітичний аналіз, глобальні трансформації, геополітичні доктрини, планетарний світоустрій, зіткнення цивілізацій.*

Вознюк Юрій. *Геополитический анализ современного планетарного мироустройства на рубеже тысячелетий.*

Статья освещает глобальные трансформации планетарного мироустройства в 1991-2001 годах, которые возникли в результате системного кризиса мирового социализма, коллапса советского Союза и возникновения в 1991 году независимой Украины, а так же методологические основы геополитического анализа современности.

Ключевые слова: *геополитический анализ, глобальные трансформации, геополитические доктрины, планетарное мироустройство, столкновение цивилизаций.*

Voznyuk Yuri. *Geopolitical analysis of the current global world order at the turn of the millennium.*

Article highlights the global transformation of global world order in 1991-2001, respectively, resulting from the systemic crisis of world socialism, the collapse of the Soviet Union and the emergence in 1991 of an independent Ukraine and methodological foundations of our geopolitical analysis.

Keywords: *geopolitical analysis, global transformation, geopolitical doctrine planetary world order, the clash of civilizations.*

Поява на політичній карті світу у 1991 році незалежної України започаткувала глобальні трансформації не лише на Європейському континенті, а й в усьому світі. Досягнення суверенного статусу Українською державою, за визначенням американського політолога З. Бжезінського, є однією з найвідчутніших геополітичних подій кінця ХХ століття [1].

Вихід України на світову арену як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин поставив перед її зовнішньою політикою принципово нові завдання, зокрема у питаннях збереження національного суверенітету. 2 липня 1993р. Верховна Рада України ухвалила «Основні напрями зовнішньої політики України». В документі зазначено, що з огляду на своє геополітичне становище, історичний досвід, багаті природні ресурси, потужний економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал Україна має всі можливості стати впливовою світовою державою, відігравати значну роль у забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі. Однією з головних пріоритетних функцій зовнішньої політики України документ визначає гарантування національної безпеки. Держава зосереджує зовнішньополітичні зусилля на створенні та розбудові надійних міжнародних механізмів безпеки на двосторонньому, субрегіональному, регіональному і глобальному рівнях.

Наступні роки існування України в геополітичному просторі були роками позбавлення ілюзій і становлення прагматичних підходів до формування завдань зовнішньої політики в умовах суттєвих змін сучасного середовища міжнародної безпеки. Це був час складного формування геополітичної парадигми незалежної Української держави.

Зовнішня складова національної безпеки тісно пов'язана з геополітичними реаліями й тими стратегічними завданнями, що їй планує досягти держава у сфері відносин з іншими країнами світу. У цьому контексті геополітика як прояв впливу географічного розташування держави, розмірів її національної території, природних ресурсів, чисельних та якісних показників населення, транзитних можливостей тощо залишається важливою відправною точкою для визначення зовнішньополітичних пріоритетів. Аналіз геополітичної ситуації дає змогу визначити потенційних опонентів України на світовій арені, ступінь їхнього можливого впливу на розвиток зовнішньополітичних стосунків України з іншими країнами світу, уточнити можливості партнерських та союзницьких взаємин, коаліцій або союзів. Крім того, геополітичний аналіз дозволяє з'ясувати співвідношення військових та невійськових факторів, враховуючи внутрішні та зовнішні можливості держави, специфіку військової складової та різних її комбінацій у контексті конкретного геополітичного ландшафту з метою попередження чи нейтралізації існуючих та можливих загроз і викликів національній безпеці України. Як слушно зауважив відомий американський геополітик Н. Спідмен, «Географія є найбільш фундаментальним фактором зовнішньої політики держав, бо саме цей фактор є найбільш постійним. Міністри приходять та йдуть геть, навіть диктатури вмирають, але пасма гір залишаються непохитними» [2].

З. Бжезінський в умовах глобалізації світових процесів підкреслив глобальний характер геополітики: «Сьогодні геополітичне питання більше не зводиться до того, яка географічна частина Євразії є відправною

точкою для панування над континентом, або до того, що важливіше – влада на суші чи на морі. Геополітика просунулась від регіонального мислення до глобального, при цьому контроль над всім Євразійським континентом слугує центральною основою для глобального панування» [3]. Він спробував розмежувати поняття «геополітика» та «геостратегія». За його інтерпретацією, стратегія управління геополітичними інтересами належить до сфери геостратегії.

Більшість сучасних геополітичних концепцій бере за основу своїх теоретичних конструкцій ідеї відомих геополітиків минулого: Ф. Ратцеля, Р. Челлена, А. Мехена, П. Відаль де ла Бланша, Х. Маккіндера, Н. Спикмена, К. Хаустхофера.

Класична геополітика була сконструйована за принципом «географічне середовище – держава – зовнішня політика» (до яких трохи пізніше додали особу) і була системою поглядів на можливість і продуктивність використання просторових факторів міжнародних відносин в інтересах забезпечення національної безпеки.

О. Бодрук зауважує: «Переважна більшість сучасних робіт з питань геополітики є своєрідною сумішшю геополітичних та неореалістичних поглядів або, незважаючи на модну назву роботи, де фігурує слово «геополітика», є дослідженням міжнародних стосунків країни з іншими державами світу» [4].

Водночас сучасні геополітичні доктрини (особливо це стосується пострадянського простору), як правило, демонструють мінімум об'єктивності, максимум суб'єктивізму, в них присутня агресивність та повна відірваність від реалій. Найяскравішим прикладом «геополітичного волюнтаризму» є роботи росіян О. Дугіна та О. Митрофанова. Обоє авторів поєднує палке бажання загнати сучасний світ в розроблену ними геополітичну конструкцію, де розвиток подій з фатальною невблаганністю наближає Росію до виконання нею історичної місії – збирання народів у «нову Євразійську імпе-

рію» чи «новий континентальний геополітичний блок» [4].

Для того щоб визначити методологічні основи геополітичного аналізу, треба насамперед чітко усвідомити, що геополітичний аналіз передбачає визначення трьох головних компонентів:

– кількісних та якісних характеристик суб'єкта геополітики – держави в системі міжнародних відносин;

– об'єктивних географічних чинників, що впливають на її внутрішню та зовнішню політику;

– характерних рис міжнародного середовища й тенденції його розвитку.

Для відповіді на останнє питання слід визначити, на яких теоретичних засадах базуються ті чи інші зовнішньополітичні концепції, якими базовими категоріями вони оперують і наскільки відповідають міжнародним реаліям.

Так, наприклад, після колапсу у 1991 році Радянського Союзу як на Заході, так і в пострадянських країнах набула привабливості й поширилася концепція про заміну біполярного протистояння багатополярним. Майже всі сучасні роботи з питань зовнішньої політики чи безпеки використовують терміни «багатополісний (багатополярний) світ», «багатовекторна політика», «силове протистояння», «баланс сил» тощо.

Термін «багатополярний світ» народився у надрах однієї з американських політологічних течій – неореалізму – та завдяки зусиллям Г. Кіссінджера поширився у світі й на пострадянському просторі. Саме неореалізм розглядає існуючу систему міжнародних відносин через призму балансу самостійних центрів сили і вважає кількість полюсів найсуттєвішою її характеристикою.

Провідні положення неореалістичних поглядів на розвиток міжнародних стосунків можна визначити так:

– неореалізм розглядає всі держави світу як визначально ідентичні, за винятком рівня їхньої могутності, що складається з військової сили, рівня економічного розви-

тку, інших військових та невійськових показників сили. В традиційних підходах усі складові могутності розглядали у тісному взаємозв'язку, коли військові можливості держави були прямим наслідком її економічного розвитку, проте розвиток держав у другій половині ХХ ст. дав приклади відсутності безпосередньої залежності між різними складовими могутності, коли військовий гігант за економічними показниками посідав досить скромне місце, наприклад, СРСР, і, навпаки, економічно розвинута країна – Японія – залишається «військовим карликом»);

– усі держави однаково стурбовані проблемою забезпечення безпеки та розширенням зон свого впливу в географічному та економічному просторі;

– політика держав на світовій арені безпосередньо залежить від реального розподілу могутності між ними, незважаючи на те, чи то сила сконцентрована на одному полюсі, чи то має місце явна перевага двох приблизно рівних полюсів над іншими або існує приблизна рівність трьох чи більше полюсів. Від кількості полюсів залежить мета держави та засоби її досягнення, вона впливає на загальну стабільність або нестабільність міжнародної системи, процеси утворення чи розпаду міжнародних альянсів та коаліцій;

– характерною ознакою багатополярності є нездатність будь-якої держави досягти своєї мети власними силами. Держави змушені забезпечувати свою безпеку в боротьбі з могутнішим супротивником за допомогою утворення союзів. Коаліції та союзи виступають найбільш дієвим способом підтримки балансу сил;

– перехід тієї чи іншої держави на бік однієї з протидіючих коаліцій завжди змінював баланс сил і викликав загальну нестабільність багатополярної системи, що могла призвести до війни;

– суттєвою рисою багатополярної системи є нестабільність існуючих союзів і спроби створити систему противаг більш

могутній коаліції. Багатополярна система за необхідністю викликає війни між протидіючими коаліціями. Вона відновлюватиметься доти, доки не зміниться розподіл сил на світовій арені та не сформується дві протидіючі коаліції (тобто починає діяти біполярна система міжнародних відносин);

– неореалізм вважає біполярну систему найбільш стабільною з точки зору нездатності протидіючих полюсів знищити один одного. При цьому ядерна зброя хоч і додає певної міцності системі, не є необхідною умовою стабільності. Стійкість біполярної системи, на відміну від багатополярної, не знижується в результаті переходу держав з одного союзу до іншого. Такі зміни не здатні радикально посилити чи суттєво послабити будь-який з центрів сили.

Одним з неореалістичних підходів до розвитку світових процесів є теза про відродження національних держав попри всі песимістичні прогнози щодо їх занепаду. У своїх концепціях цей напрям розглядає варіанти відродження старої моделі силової політики в Європі та в світі [5].

Деякі більш гнучкі аналітичні прогнози останнього часу, використовуючи історичні аналогії на засадах неореалістичної теорії, прогнозують появу нових світових держав – Японії і Німеччини. Ці зміни в розподілі сил у міжнародній системі призведуть до створення багатополярної структури військового балансу сил, що, у свою чергу, зумовить підвищення військово-політичної невизначеності та напруженості. С. Лайне вважає, що у такому світі «конфлікт між великими державами розігрується швидше на економічному, а не воєнному полі дій» [6].

Таким чином, використовуючи термін «багатополярний світ», ми автоматично стаємо на позиції неореалістичної теорії та змушені «грати за встановленими правилами», а саме: визнати, що сучасна система міжнародних відносин складається в результаті взаємодії кількох майже рівних за значущістю держав, що співпрацюють і конкурують одна з одною, утворюючи різні альянси

та впроваджуючи політику балансу сил для вирішення важливих міжнародних питань.

На наш погляд, слід чітко розрізняти уявні чи бажані сценарії розвитку подій з реаліями. Відхід у минуле однієї з наддержав, зменшення економічних і політичних можливостей Росії диктувати свою волю залежним країнам зовсім не означає, що США здатні виконувати роль єдиного світового центру сили, а біполярне протистояння перетворилося на багатополярний світ. Багатополярність на практиці означає, що існують держави, які здатні перебирати на себе вирішення регіональних та глобальних питань, мають для цього необхідні економічні, політичні та військові можливості і не підпорядковують (не узгоджують) свої національні інтереси з інтересами інших полюсів сили (тобто, необхідною умовою існування багатополярного світу є також розбіжність полюсних характеристик). Тільки у такому випадку їх можна визначити як самостійні полюси сили. Так само, як і визначальною складовою полюсу сили залишається його військова (насамперед ракетно-ядерна) могутність. За цим показником Росія була і на певний час зберігатиме статус військового полюсу сили. Що стосується інших країн світу, то їх перетворення на полюси сили існує як потенційна тенденція, що може бути реалізована за певних обставин за збереження в незмінному вигляді тих напрямів розвитку, що виявили себе наприкінці ХХ ст.

В сучасних умовах класична неореалістична система багатополярного протистояння на глобальному рівні не відповідає дійсності, бо поки що не існує певної кількості самостійних центрів сили, здатних впроваджувати класичну політику балансування. Разом з тим, на регіональному рівні (на пострадянському просторі, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, на Близькому Сході, у Південній Америці, в Африці) країни демонструють схильність до застосування у своїй зовнішній політиці «класичної» схеми балансу сил. Хоча сила у такому випадку

не має ознак традиційної «великої сили» і в багатьох випадках її можна визначити як «потенційну силу».

Нині у більш-менш оформленому вигляді центрами сили виступають: США, що мають незаперечну перевагу в усіх складниках впливу: економічному, політичному, військовому, дипломатичному, ідеологічному, технологічному, навколо яких (незважаючи на всі існуючі проблеми та суперечності) концентруються країни Американського континенту, Європи, Азії, Африки; ісламський світ; починають перетворюватися на регіональні центри сили Китай, Японія, Індія, Іран, Бразилія, ПАР, Нігерія; німецько-французький кондомініум; Росія також зберігає важливі атрибути як регіонального, так і глобального центру сили.

Суперечності, що виникають між США та їх союзниками, не мають принципового значення. Вони обмежуються тактичними питаннями – певною невдоволеністю тим, як Америка виконує правила гри, а не самими правилами. Тобто розвинуті країни Заходу в сучасних умовах не мають потреби здійснювати класичну політику балансу сил між собою. Водночас євроатлантичне співтовариство має незаперечну перевагу над будь-яким потенційним центром сили у будь-якому регіоні світу, що також робить недоцільним проведення політики силового балансу щодо інших суб'єктів міжнародних відносин. У масштабних стратегічних питаннях західний блок зберігає єдність і може розпастися лише тоді, коли США впродовж тривалого часу перебиратимуть на себе всі вигоди ситуації, що зараз склалася, тобто з гегемона перетворяться на диктатора.

Розвиток світових процесів призвів до фактичного розподілу світу на зони стабільності й нестабільності (американські фахівці вважають, що до зони нестабільності належить 85% країн світу, і втручатися в їхні справи недоцільно). Як правило, до зон нестабільності потрапляє більшість країн світу, що перебувають на нижчому щаблі економічного та соціального розвитку, вони

мають значні проблеми та суперечності з сусідами і свою зовнішню політику на регіональному рівні за певних умов можуть будувати за класичною схемою «силового балансу».

Логічним продовженням концепції «багатополярного світу» є теза про необхідність упровадження Україною «багатовекторної політики». Багатовекторна зовнішня політика, виходячи з вищезазначеного, має сенс тільки тоді, коли можна чітко визначити: з яким результуючим вектором пов'язаний той чи інший проміжний вектор або який напрям міжнародних стосунків з тактичних міркувань обирає для себе держава на певний термін для досягнення стратегічних цілей.

Спроби ж будь-якої держави здобути перевагу за рахунок балансування між двома (чи більше) діаметрально-протилежними векторами неминуче призведуть до негативних наслідків – чи у вигляді збільшення напруженості у стосунках, чи у взаємознищенні позитивних наслідків протилежно спрямованих векторів зовнішньої політики. Багатовекторність, таким чином, у переважній більшості політичних заяв та популярних статей використовується в контексті розвитку рівноправних, взаємовигідних відносин з усіма країнами світу. В геополітичному сенсі багатовекторність – це ніщо інше, як невизначеність національних інтересів, внутрішніх і зовнішніх пріоритетів держави або невдала спроба приховати справжню зовнішньополітичну мету.

Динамічний стан системи міжнародних відносин змусив деяких дослідників розглянути її у контексті теорії «переходу впливу» (power transition), що певним чином збігається з ленінською концепцією нерівномірного розвитку держав в епоху імперіалізму. Найбільш послідовні прихильники цієї теорії (Куглер, Оранський, Джонсон, Коен та ін.) базують свої погляди на постулаті: в будь-який момент у системі міжнародних відносин домінує гегемон, що певною мірою визначає політику решти

держав. Поступово, внаслідок нерівного економічного розвитку і пов'язаних із цим змін, у розподілі військової могутності, здатність гегемона впливати на перебіг подій поступово зменшується. Інша країна, що розвивається більш стрімкими темпами, починає претендувати на лідерство. До неї приєднуються країни, що невдоволені політикою колишнього гегемона, та країни, що намагаються потрапити до табору потенційного переможця. Виникає нова коаліція держав, а боротьба за лідерство завершується війною, яку розв'язує або новий претендент, або колишній гегемон з метою попередження переходу впливу (прикладом можуть слугувати Перша та Друга світові війни й інші подібні ситуації в контексті системних війн). Багатополярність у рамках цієї теорії принципово неможлива, за винятком коротких перехідних історичних періодів.

Представники теорії «переходу впливу» у своїх роботах аналізують не лише темпи економічного розвитку протягом тривалого часу, а й звертають увагу на демографічні тенденції (особливо динаміку вікової структури), здатність центрального уряду добувати та концентрувати ресурси, а також ємність внутрішнього ринку.

За прогнозом теорії «переходу впливу», сучасний світ поступово знову набуває рис багатополярності. На відміну від неореалістичних поглядів, що декларують однакову вірогідність появи будь-якої з трьох систем (однополюсний світ; перевага двох приблизно рівних полюсів над іншими; близьку рівність трьох або більше полюсів), теорія «переходу впливу», навпаки, стверджує неминучість і стабільність лише однополярної системи, а біполярність вважає початком системної війни [7].

На перший погляд, система міжнародних відносин, яка існує зараз, має вигляд однополярної з одноосібним лідером – США. Сполучені Штати Америки мають значні переваги за основними показниками могутності над будь-якою з інших країн чи

можливим угрупованням країн. Її валовий національний продукт на межі тисячоліть склав 9 трлн. доларів, а військова могутність переважала сукупну військову міць десяти найбільших держав світу! З цього приводу Чарльз Краутхаммер безапеляційно заявляє: «Складність сучасної міжнародної системи та очевидна неоднорідність її учасників з точки зору цінностей, стандартів поведінки і цілей залишають нам тільки дві можливості – однополярність чи хаос» [8].

Теоретично однополюсна система могла б існувати за наявності однієї наддержави, багатьох слабких держав та відсутності впливових великих держав.

Після війни у Перській затоці здавалося, що настав час для реалізації пропозиції колишнього президента США Джорджа Буша про «новий світовий порядок», який базується на гегемонії Сполучених Штатів Америки у інституціональних рамках ООН. Наступним кроком у цьому напрямі була військова стратегія США після закінчення «холодної війни», що мала на меті не допустити появу будь-якої нової держави, здатної перебрати на себе обов'язки й переваги нового центру військової сили. Але реальні міжнародної політики постійно свідчать про нездатність США виконувати цю роль. У геополітичному вимірі це означає, що статус наймогутнішої військової сили та єдиної світової наддержави автоматично не викликає її здатності та готовності управляти міжнародною системою. Побутове сприйняття однополярності за формулою: один лідер, а інші – підлеглі, що беззастережно підкоряються його вимогам, не відповідає дійсності. Система не лише однополярна, але й ієрархічна. До її складу входять так звані «великі держави», держави, що перебувають під контролем гегемона, та держави, участь яких у системі міжнародних відносин через обставини, або за власною ініціативою, певною мірою обмежена (наприклад, Лівія, Ірак, Іран, КНДР).

Навіть югославська криза, незважаючи на майже одноставну підтримку членами

НАТО військових дій Альянсу, змусила провідних політиків і бізнесменів США замислитись над позитивними та негативними сторонами збереження Америкою статусу наддержави. Показовою щодо цього є позиція відомого американського фінансиста Джорджа Сороса, що він її виклав у статті «Пастка для наддержави». Автор пише: «Ми були однією з наддержав і лідерами вільного світу. Ми зараз – єдина наддержава і все ще прагнемо називатись лідерами вільного світу. Але в цьому й полягає проблема, бо ми порушуємо один з основоположних принципів відкритого суспільства. Ніхто не володіє монополією на істину, однак ми поводимо себе так, ніби ми нею володіємо. Ми готові порушити суверенність інших держав в ім'я універсальних принципів, однак ми виступаємо проти зазіхань на свій особистий суверенітет. Ми готові скидати бомби на інші держави, однак ми не бажаємо наражати на небезпеку своїх людей. Ми відмовляємося підкорятись будь-якому міжнародному управлінню. Ми не можемо й не повинні грати роль світового поліцейського, але світові потрібен поліцейський. Тому ми маємо взаємодіяти з країнами-однодумцями ми і підкорятись правилам, що їх ми нав'язуємо іншим» [9].

Однією зі спроб дати характеристику сучасній системі міжнародних відносин стала теорія, яку висунув координатор від США у комітеті НАТО по Східній Європі та Росії А. Л. Страус. Він запропонував розглядати сучасну міжнародну ситуацію через призму концепції «уніполярного світу». Визначальним поняттям цієї концепції є «уніполь», який складається з демократичних країн, що відіграють визначальну роль у світових справах. Провідне місце серед країн уніполя, як вважає А. Л. Страус, посідають США, а його ядро формується за рахунок країн Атлантики, що у ХХ ст. зросло в кілька разів за рахунок приєднання до нього країн Центральної та Східної Європи. А. Л. Страус не виключає необхідності здійснювати баланс сил як всередині, так і

зовнішній баланс могутності та внутрішній баланс впливу. Тобто в рамках атлантичного співтовариства під керівництвом США припускається лише своєрідний баланс впливу, що реалізується у структурних рамках деяких міжнародних організацій [10].

Розмаїття теоретичних поглядів на характер сучасних міжнародних відносин і тенденції їх розвитку ще раз підтвердили істину: глобальні світові процеси неможливо обмежити рамками будь-якого теоретичного напрямку. Міжнародні реалії демонструють співіснування протилежних за своєю суттю тенденцій, постійно зводять нанівещь навіть найбільш поширені та впливові теоретичні конструкції. Стосовно вищевикладеного, позиція відомого американського геополітика С. Хантінгтона, на наш погляд, більше за інші наближена до реалій. У своїй статті «Самотня наддержава» він аналізує фундаментальні зміни зовнішньополітичного середовища від багатополісної системи після Вестфальського миру у 1648 році через біполярну систему доби «холодної війни» до однополісного світу (кульмінацією якого автор вважає війну в Перській затоці) з подальшим 10-20-річним переходом з одно- багатополісного періоду до по-справжньому багатополісного ХХІ ст. С. Хантінгтон пише: «Сучасна міжнародна політика не вписується в жодну з тих трьох названих моделей (багатополісний світ, біполярне протистояння, однополісний світ). Вона є дивним гібридом, одно-, багатополісною системою з однією наддержавою та кількома великими державами. Врегулювання ключових міжнародних питань вимагає дії від єдиної наддержави, але завжди у поєднанні з іншими великими державами, проте єдина наддержава може накласти вето на спроби вирішити ключові питання об'єднаними зусиллями інших держав» [11].

На інституційному рівні друга половина ХХ ст. внесла значні корективи як до ієрархії головних суб'єктів силової політики, так і до мети, яку вони ставлять перед собою, застосовуючи збройну силу.

Роль головних суб'єктів міжнародної політики, що мають пріоритетні можливості застосовувати силу, а також впливати на попередження та врегулювання збройних конфліктів різного рівня, перебрали на себе впливові міжнародні структури, такі як ООН, НАТО, ЗЕС, ОБСЄ.

Найсуттєвішим показником змін у сфері міжнародних стосунків з точки зору силової політики є припинення війн між державами, що за всіма ознаками відповідають вимогам демократії.

Ще в 1939 р. відомий американський політолог К. Стрейт, пропонуючи створити союз проти фашизму в складі 15 демократичних країн, писав: «Жодна з цих демократій упродовж останніх 100 років не воювала одна з одною» [12].

Американські дослідники Х. Фарбер та Д. Гоуа розглядають тезу про те, що демократії не воюють одна з одною, як основу зовнішньополітичного курсу окремих країн: «...зовнішня політика демократій, – зазначають вони, – формується інакше, ніж інших країн. Найбільш вражаючим серед її базових принципів є усвідомлення того, що демократичні держави нечасто ведуть війни проти інших демократичних країн» [13]. Цей висновок, зазначає політолог Д. Леві, «як ніякий інший наближається до того, щоб розглядати його як закономірність міжнародних відносин, підкріплену емпіричним аналізом» [14].

Ця тенденція набула подальшого розвитку після Другої світової війни і найбільш рельєфно виявилася в історії становлення та розвитку Європейського Союзу. ЄС не лише виключив можливість для його учасників використовувати силу один проти одного, а й значно зменшив традиційну напруженість між Францією та Німеччиною, Францією та Британією, Британією та Ірландією.

Ще однією важливою рисою сучасного світу є вихід національних (тобто таких, що діяли в межах кордонів держави) суб'єктів, здатних застосовувати силу, на міжнародний рівень. Перетворення тероризму, сепар-

ратизму, збройних сутичок на етнічному та релігійному ґрунті, військових дій нелегітимних військових формувань на загрозу міжнародному миру та безпеці є наслідком арабського, ісламського відродження та глобальних трансформацій планетарного геополітичного світоустрою на межі тисячоліть.

Важливою тенденцією сучасного силового протистояння є застосування новітніх технологій для повного або часткового паралічу економіки за допомогою контролю над комп'ютерними мережами країни, а також управління масовою свідомістю громадян можливого супротивника через засоби масової інформації. Так звані «безкровні війни» стають реальністю на початку третього тисячоліття.

Тенденція поступової втрати силових важелів на рівні національних держав на регіональному та глобальному рівні призвела до створення потужного механізму сили у вигляді Північноатлантичного союзу.

Процеси світової глобалізації мали наслідком скорочення незалежності суверенних держав у тому сенсі, що їх здатність визначати темпи та напрями політичних змін в середині країн та у світі в цілому значно знизилась. Дедалі більше національних держав визнають необхідність створення більш сильних міжнародних інститутів на регіональному та глобальному рівнях дедалі ширше виявляється тенденція зрощування національно-державних та загальносвітових проблем. Усе це актуалізує питання з формування субрегіональних, регіональних та глобальних систем безпеки.

У сучасному світі поглиблюється тенденція щодо утворення систем колективної безпеки на регіональному та глобальному рівнях.

Підводячи підсумки цих тенденцій та процесів, необхідно констатувати, що цей період (1991-2001 роки) був добою «межичасся» за образним висловом М. Михальченко та З. Самчука [16], тобто епохою трансформації колишнього біполярного

світоустрою, що базувався на протистоянні двох соціально-економічних та соціокультурних систем («вільного» Заходу та соціалістичного «табору») і виник внаслідок закінчення 2-ї Світової війни (так звана Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин) у новий світоустрій. Це було пов'язано з системним крахом світової соціалістичної системи, розпадом соціалістичного табору, організації Варшавського договору, закінченням «холодної війни» та колапсом у 1991 році Радянського Союзу – найбільшої геополітичної катастрофи кінця ХХ століття, що закінчилося утворенням на це перехідне десятиріччя (1991-2001 роки) нової моделі міжнародних відносин – «Біловезької системи». Цей період охоплює також процес об'єднання Німеччини в єдину національну державу, хоч юридично це відбулося ще у 1990 році, дезінтеграцію та громадянську війну у Югославії та «демократичну» експансію Західної Європи у Східну Європу та утворення «розширеного» Європейського Союзу – як конфедерації та нового потужного геополітичного і гео економічного (особливо після введення єдиної валюти ЄС – «євро») центру сучасного світу.

Утворення Європейського Союзу багато в чому було спричинено бажанням заповнити «геополітичний вакуум», що виник на сході Європи в наслідок розпаду СРСР та для протидії американському домінуванню в світі в 1990-х роках і опануванню моделі «однополюсного світу», яка об'єктивно базувався на військово-економічній та фінансовій монополії США як єдиної світової «наддержави». Це також нестабільна, мінлива та парадоксальна доба глобалізму, пов'язана з одного боку з процесами світової інтеграції, а з іншого боку – автономізації та ренесансом націоналізму, особливо в ісламському світі, що був пов'язаний з прогресуючим наростанням розриву у рівні та якості життя між «золотим мільярдом» Півночі та так званим «третім світом», де зростала бідність та злидні.

Якщо раніше відбувалося протистояння Заходу і Сходу як двох світових економіч-

них і мілітарних гіперсвітів (капіталізму й соціалізму, США та СРСР), то нині геополітичний та геокультурний вектор цього протистояння змінився. Нині зустрілася багата Північ і бідний Південь як насамперед дві різні культури-цивілізації. Все це поступово призвело до наростання антиамериканських настроїв у «третьому світі», що були обумовлені одноосібним пануванням США у світі та роллю «світового жандарма», яку взяв на себе Вашингтон, проводячи «демократичну» експансію в планетарному масштабі.

Ця доба глобальної трансформації планетарного світоустрою закінчилася соціокультурною та гуманітарною катастрофою 11 вересня 2001 року, коли в наслідок терористичних актів «Аль-Каїди» на чолі з Бен Ладеном впали вежі Світового торговельного центру в Нью-Йорку та було пошкоджено Пентагон у Вашингтоні. Внаслідок цього загинуло більше 3-х тисяч чоловік. Все це породило морально-психологічний шок не лише американського суспільства, а й усього сучасного цивілізованого світу й дуже нагадало геополітичні сценарії С. Хантінгтона щодо цивілізаційного конфлікту між західним та східним ісламським світом («The Clash of Civilizations and Remaking of the World Order» 1996). Але найголовніше в геополітиці – ця асиметрична з військової точки зору акція показала вразливість США як наддержави, сприяла зняттю Америки з цього блискучого п'єдесталу та закінчила десятирічну добу монопольного світового панування.

З катастрофи 11 вересня 2001 року починається сучасний період міжнародних відносин, для якого характерно поступовий перехід від «однополярності» до «багатополярності», що пов'язано також об'єктивно з появою нових світових потуг, а саме ЄС та Китаю та виникненням неформального об'єднання економічно успішних країн – BRICS (Бразилія, Росія, Індія, Китай та Південна Африка) – як нових, потужних світових центрів впливу.

Світова фінансово-економічна криза 2007-2008 років, що почалася з Уол-стріту лише сприяла падінню міжнародного авторитету США на планеті. Військові авантюри, пов'язані з наведенням «демократичного» порядку в Іраку та Афганістані у 2003 році, не сприяли покращенню іміджу та ролі США як світового «захисника» демократії та свободи. Остаточо ера світового домінування США скінчилася у 2011 році, коли вперше з 1901 року Америку по ВВП обійшов Китай, який в останні 30 років демонструє вражаючі темпи економічного зростання. Багато хто із світових експертів вважає XXI століття добою китайського домінування на світовій арені!

Сучасний світоустрій має всі властивості й ознаки нестійкої, нестабільної міжнародної системи, що, на думку багатьох дослідників (і автора зокрема), є наслідком світової системної соціокультурної кризи доби постмодерну та глобальних трансформацій планетарного цивілізаційного світоустрою, свідками та учасниками яких ми є.

ДЖЕРЕЛА

1. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспект. – К.: НІПМБ. – 2001. – С. 102.
2. Spikman N. J. AmericasStrategi in World Politics.– Hamden. – 1942. – P. 16.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Междунар. отн. 1998. – С. 53.
4. Так само.– С. 12.
5. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. – М.: Арктогея, 1997; Митрофанов А.В. Шаги новой геополитики. – М. Русский вестник, 1997. – С. 171, 194.
6. Meazsheimer. Bach to The Future Instability in Europe After the Cold War // International Security. Vol. 15. № 1 (summer 1990). – P. 5–56.
7. Layne C. The Unipolar Illusion // International Security. Vol. 17.– № 4 (Spring 1993).
8. Organsld A. World Politics. N.Y., 1958.;Kugler J., Organski A. The Power Transmission: A Retrospective and Prospective Evaluation. In: Handbook of War Studies, 1989.
9. Краутхаммер Ч. Политическая жизнь с одним полюсом // Оборонная политика, политика обеспечения мира и безопасности: Материалы к курсу / RAND – AAAS. – К., 1992. – С. 48.
10. Сорос Дж. Западня для сверхдержавы // Независимая газета. – 1999. – 11 июня.
11. Полис. – 1997. – № 2. – С. 27.
12. Huntington S.ForeignAffairs, March – April 1999.
13. Streit C.Union Now. Proposal for an Atlantic Federal Union of the Free. / 2nd. Ed. – N.Y., 1976. – P. 10.
14. Fdrber H. And Gowa J. Politics and Peac// International Securiti, Fall 1995. – P. 125.
15. Levj J. Domestic Politics and War. // Journal of Interdisciplinari Studies, Spring 1988. – P. 653.
16. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся. Дрогобич – Київ. 1998 – С.28.